

سند جا سپوت

اسلام سنديلو

سند ثقافت ۽ سیاحت کاتو

ٲارائو اءب

سند جا سپوٲ

سجل سرمسٲ

اسلم سنءلو

سند ثقافت ۽ سياحت کاتو

چپائيندڙ: سنڌ ثقافت ۽ سياحت کاتو

(حق ۽ واسطا محفوظ)

چاپو پهريون ۱۹۹۰

تعداد ۵۰۰۰

قيمت ۵۰۰ روپيا

Personalities of Sindh

Published by : Department of Culture and Tourism
Government of Sind

Printed by : Azad Communications Karachi.

هي ڪتاب مهتاب اڪبر راشدي سيڪريٽري، سنڌ ثقافت ۽ سياحت کاتي
پاران پڌرو ڪيو ۽ آفتاب ابري اسسٽنٽ ڊائريڪٽر ڪلچر (پبليڪيشنس)
جي نگرانيءَ هيٺ آزاد ڪميونيڪيشنز ڪراچي ڇپيو.

ملڻ جو هنڌ

ڊائريڪٽوريٽ آف ڪلچر (پبليڪيشنس)

جناح ڪورٽس، ڊاڪٽر ضياءُ الدين احمد روڊ ڪراچي.

فون - 513334

پيش لفظ

هن وقت تائين پارائي ادب تي ايترو توجه نه ڏنو ويو آهي، جيترو ڏيڻ ڪپندو هو. پارائو ادب قومي جاڳرتا ۾ بنيادي حيثيت رکي ٿو. اها هڪ مڃيل حقيقت آهي ته پارائي عمر ۾ ڪنهن شيءِ کي قبول ڪرڻ جي صلاحيت، وڏي عمر وارن جي پيٽ ۾ گهڻي هوندي آهي. ان عمر ۾ ئي ٻارن جي پيڙهه پختي ٿيندي آهي.

پارائي ادب جي کوٽ کي محسوس ڪندي، اسان ٻارن جي تعليمي ۽ ذهني اوسر لاءِ دلچسپ، اصلاحي، مفيد، معلوماتي، تاريخي ۽ ديني ڪتابن شايع ڪرڻ جو ارادو ڪيو آهي.

معلومات ۽ وندر وارن ڪتابن سان گڏ، اسان جي اها پڻ ڪوشش آهي ته ٻارن کي پنهنجن عظيم سپوتن ۽ انهن جي ڪارنامن کان واقف ڪريون ته جيئن هو اخلاق ۽ ڪردار جي پختگي طرف گامزن ٿي، مستقبل ۾ ڪاميابيون ماڻي سگهن.

ڪتاب، انسان جو بهترين دوست آهي، جيڪو انکي سٺين راه تي وٺي وڃي ٿو ۽ منجهس اخلاق، سچائي، بهادري ۽ ٻري ڀلي سمجه پيدا ڪري ٿو. ٻارن لاءِ ڪتابن جو اهو تحفو ڏيندي سنڌ ثقافت کاتو گهڻي خوشي محسوس ڪري ٿو. اميد اٿئون ته اسان جي هيءَ نمائي ڪوشش توهان وٽ قبول پوندي.

مهتاب اڪبر راشدي

سچل سرمست

سند جي زرخيز زمين، ڪيترائي اديب، شاعر، عالم، فاضل، دانشور ۽ منڪر پيدا ڪيا آهن، جن پنهنجين خداداد صلاحيتن سان، انسانن جي پلائي ۽ سماجي اوسر ۾ حصو ورتو آهي. اهڙن عظيم انسانن ۾ سچل سرمست جي حيثيت مٿاهين آهي. هن عظيم سهوت، سند جي تهذيب، تمدن، ادب ۽ اخلاق جي اعليٰ روايتن کي عام ڪيو.

هڪ وڏي انسان هئڻ کان علاوه، سچل سرمست ۾، هڪ عظيم شاعر جون اُهي سڀئي خوبيون موجود هيون، جيڪي هڪ باڪمال ۽ لازوال شاعر ۾ هئڻ گهرجن. وڏي شاعر جي اها خوبي هوندي آهي ته هو، پنهنجي شاعريءَ ۾ اعليٰ انساني گھڻن جي واکاڻ سان گڏ سٺا، سلوٽا، سڌا سنوان ۽ عام رواجي لفظ ڪم آڻي. معنيٰ ۽ خيال جي لحاظ کان اُهي الفاظ تمام اوچا هجن، فڪر ۽ فن جي لحاظ کان تمام گهرا هجن، پر هن جي لحاظ

کان انهن ۾ رواني هجي، قدرت جي حسين نظارن جي دلڪشي
 تمام سهڻي نموني بيان ڪيل هجي، پنهنجي دين و ذرم جي لاءِ
 عزت و احترام هجي، پنهنجي مٽيءَ سان محبت ۽ پنهنجي
 ٻوليءَ جي ماڻهن سان، محبت ۽ ميثاج جا بي بها موتي سمايل
 هجن. سچل سرمست جي شاعريءَ تي، نظر وجهي ته سچل
 سائين، نه رڳو سنڌ ڌرتيءَ جو، پر دنيا جو عظيم شاعر نظر
 ايندو، جنهن جي ڪلام ۾ عالمي اخوت، محبت ۽ ميثاج جو
 درس به سمايل آهي ته حق ۽ سچائيءَ جي واٽ به بيان ڪيل
 آهي. انسانذات جي عظمت جا گيت به آهن ته پنهنجن ماروٿرن
 ۽ جهانگيٿرن جو به ذڪر ڪيل آهي. سچل سرمست پنهنجي
 ماروٿرن کي دعا ڪندي چوي ٿو:

سدا هئڻ سکيا، ماروٿرا ته ملير ۾،

شل نه ڏينهن ڏکيا، اچن آجڙين تي.

سچل سائين جا وڏا.

سچل سرمست جي وڏن جو سلسلو، حضرت عمر فاروق رضه
 سان ويحي ملي ٿو. سچل سائين جو وڏو ڏاڏو شيخ شهاب الدين
 اول بن حضرت عبدالعزيز بن حضرت عبدالله، محمد بن قاسم
 سان گڏجي، حجاز کان هجرت ڪري سنڌ ۾ آيو. کيس

سيوهڻ جي فتح کان پوءِ اتي جو نواب مقرر ڪيو ويو. شيخ
 شهاب الدين کان پوءِ، سندس فرزند شيخ محمد فاروق سيوهڻ
 جو حاڪم مقرر ٿيو. ڇهن پيڙهين تائين هن خاندان سيوهڻ
 تي حڪومت ڪئي. ڪجهه وقت کان پوءِ هي خاندان سيوهڻ
 کان لڏي ڪري ٿر جي علائقي ڪاڪڙي شهر ۾ آباد ٿيو.
 وقت ۽ حالتن گذرڻ بعد هي خاندان درازا ڳوٺ آباد ٿيو. درازا
 ڳوٺ، خيرپور ميرس ضلعي جي رائيپور اسٽيشن کان اتر- اوله
 طرف هڪ ميل جي مفاصلي تي آباد آهي. درازا شهر جي حقيقت
 هن طرح آهي، جو فاروقي بزرگن کي، وقت جي حاڪمن،
 ساڻن سٺن لاڳاپن جي ڪري گهٽ ۽ رائيپور واريون زمينون
 تحفي طور ڏنيون، جن پنهنجن ٻن خاص خادمن، دراز وندير ۽
 ڪاچن وندير جي حوالي ڪيون. ڪاچن وندير جو ڳوٺ
 آباد نه ٿي سگهيو، مگر دراز وندير جو ڳوٺ درازا جي نالي سان
 سڄي سنڌ ۽ هند ۾ مشهور ٿي ويو، ڇاڪاڻ ته، فاروقي
 خاندان اتي مقيم هئا. سڀ کان اول هن شهر جي سڃاڻپ،
 صوفي سالڪ ۽ سچو انسان، بلند پايه شاعر، سچل سائين جو
 ڏاڏو ميان صاحبڏنو فاروقي هو، جيڪو پنهنجي علم، لياقت ۽
 قابليت جي ڪري ڪافي مشهور هو. سندن فيض جي برڪت
 ڪيترن ئي ماڻهن جي دلين جو ڪٽ لاهي ڇڏيو هو. ميان

صاحب ڏني عرف خواجه حافظ کي ٻه پٽ ڄاوا، جن جا نالا
ميان صلاح الدين فاروقي ۽ ميان عبدالحق هئا.

پيدائش

منصور ثاني، حضرت سچل سرمست جو اصلي نالو
عبدالوهاب هو. سندس ولادت سن ۱۱۵۲ هجري مطابق
۱۷۳۹ع ۾ ننڍڙي ڳوٺ درازن ۾ ٿي. هو پنهنجي پيءُ، ميان
صلاح الدين کي اڪيلو پٽ هو. سڄي گهر جو لاڏلو هوندو
هو، جنهن ڪري هن جي پالنا تي محبت ۽ بي پناه شفقت واري
نظر رکي ويندي هئي. هرڪو کيس گهڻو گهرندو ۽ پيار
ڪندو هو.

تعليم ۽ تربيت

سچل سائين اڃان زندگيءَ جي ڇهين سال ۾ مس پهتو ته
سندس پيارو والد، هن دنيا مان لاڏاڻو ڪري ويو، جنهن
ڪري سچل سائين ڪجهه ملول گذارڻ لڳو ۽ طبيعت ۾
خاموشي وڌيڪ اچي ويس. هونئن به سچل سائين گهٽ
ڳالهائڻ وارن ڇوڪرن مان هو. سڀاءُ ۾ سٺي ۽ سلڇڻي هئڻ

ڪري، هن کي سڀ ماڻهو ڏاڍو پائيندا هئا. والد صاحب جي وفات کان پوءِ، هن جي تربيت سندس ڏاڏي ميان صاحبڏني عرف خواجه محمد حافظ ۽ چاچي ميان عبدالحق جي نظر هيٺ ٿي. جن هن کي علم ۽ ادب جي پڙهڻ ۽ ان کي سمجهڻ جو ڏانهن ڏنو. سندس استاد عبدالله آخوند هو، جيڪو پنهنجي وقت جو، مڃيل، جاتل ۽ سڃاتل استاد ليکيو ويندو هو، جنهن کان سچل سائين عربي، فارسي تعليم حاصل ڪئي. مشهور روايت آهي ته سچل سائين جڏهن ستن سالن جي عمر ۾ هو ته سندس ملاقات شاه عبداللطيف ڀٽائي سان ٿي، جيڪو سندس ڏاڏي، ميان صاحبڏني ۽ چاچي ميان عبدالحق سان ملڻ درازن ۾ آيو هو. سچل سرمست ننڍي هوندي کان ئي نهايت سُلجڻو، سهاڄهو ۽ ذهين ڇوڪرو هوندو هو، جنهن ڪري هن جي گفتگو مان سدائين سهڻا ۽ پيارا نُڪتا نڪرندا هئا، جن کي ڪڏهن ڪڏهن هن جي خاندان وارا ٻڌي ويچار ۾ پئجي ويندا هئا. هن جي ڳالهائڻ جي انداز ۽ بيان کي جڏهن لاکيڻي لطيف ڀٽائي گهوٽ ڏٺو / ٻڌو ته بي اختيار ٿي چيائون: ”جيڪو ڪنو اسان چاڙهيو آهي، تنهن جو ڍڪڻ هي ننڍڙو نينگر لاهيندو.“ ۽ اڳتي هلي، ٿيو به ائين! سچل سائين، قدرت جي اونهن رازن کي کولي غار فهم ڪري ڇڏيو. منصوري مام جي اپٽار به

دلچسپ ۽ دلپزير انداز ۾ ڪئي اٿائين. اهو تصوف ۽ وحدت الوجود جي فلسفي وارو ڳوڙهو نُڪتو هو، تنهن جو سنيهو سچل سائين در در، گهڻي گهڻي، وڏي آواز ۽ واڪي سان ڪنڊ ڪڙڇ ۾ پهچايو، جنهن ڪري حق ۽ سچ نڪري نروار ٿي پيو.

سچل سائين چوڏهن سالن جي عمر ۾ علم جي تڪميل ڪري ورتي ۽ سمورو قرآن شريف حفظ ڪيائين. قرآن شريف بر زبان ياد ڪرڻ کان پوءِ، سچل سائين پنهنجي علم ۾ اضافي ڪرڻ لاءِ وڏا وڏا ڪتاب پڙهڻ شروع ڪيا. مذهب، فقه، تصوف، معرفت، شريعت ۽ طريقت جي پيچيده ڳالهين جو مصنف ڪيو ۽ وڏا وڏا نڪتا سمجهي ورتائين، جنهن ڪري هن جي روحاني پرواز ۾ اڃان به گهڻو اضافو آيو. چاليه سالن جي عمر کي جڏهن پهتو ته سندس ڏاڏي ميان صاحبڏني عرف خواجہ محمد حافظ هن جهان مان لاڏاڻو ڪيو، تنهن کان پوءِ سندس چاچو ميان عبدالحق ٺٽي هن جو سرپرست ٿيو. ميان صاحب جي زير اثر رهي ڪري سچل سائينءَ تصوف جي اونهن رازن جي رمز پروڙي ورتي ۽ ان موضوع تي تمام گهڻا ڪتاب پڙهيا. جيئن ته عربي ۽ فارسي ٻوليون هو چڱي طرح ڄاڻيندو هو، تنهن ڪري شيخ فريد الدين عطار، شمس الحق

تبريزي جي ڪتابن جو نهايت چڱي نموني اڀياس ڪيائين ۽
 ڪافي حد تائين فيض پرايائين. ايتري قدر جو پنهنجي فارسي
 ۽ ڪلام ۾ کيس روحاني مرشد ڪري مڃيو اٿس. پنهنجي
 فارسي ڪلام ۾ هڪ هنڌ هيئن اظهار ڪري ٿو،

”اي دل! منهنجي روح تائين شهنشاه عطار جي خوشبوءِ پهچي
 ويئي ۽ ان وقت، هڪدم مون کي ڪفر ۽ دين مان آزاد ۽ بي نياز
 ڪري ڇڏيائين. جيڪڏهن مون کان پڇين ٿو ته نيشا پور
 جو شهر درد سان ڀريو پيو آهي ۽ ان جي هر هڪ در ۽ ديوار
 منجهان درد ۽ عشق جي مسلسل طلب ۽ جستجو جو آواز پيو
 اچي. مولانا رومي هجي يا جامي، اهي سندس چاهيندڙ ۽ پيروي
 ڪندڙ آهن. اها تعريف، اسان پنهنجي پير حضرت عبدالحق
 کان ٻڌي آهي.“

پنهنجي مرشد ۽ چاچي، جنهن جي فيض مان، سچل سرمست
 فيض ياب ٿيو، تنهن کي پڻ پنهنجي شعر ۾ ڏاڍو ساراهيو اٿائين
 ۽ مرشد ميان عبدالحق کي روحاني مرشد مڃيو اٿائين. چوي ٿو،
 هادي هي ميڙا عبدالحق ساڻين، صوفي صاف جو شهنشاه ميان،
 سپوڻي علم تنهن تائون معلوم ٿيا، اسرار مڙيوڻي آگاه ميان.
 ان کان علاوه فارسي شعر ۾ به پنهنجي روحاني مرشد ميان

عبدالحق جي تمام گهڻي واکاڻ ڪئي اٿائين. کانئس ڪافي حد تائين متاثر نظر اچي ٿو، ڇاڪاڻ جو سچل سائين، صوفيانہ رنگ ۾ رچيو ئي تڏهن، جڏهن هن کي ميان عبدالحق جي گهري صحبت نصيب ٿي. ميان عبدالحق ڪڏهن ڪڏهن 'خاڪي' جي تخلص سان شاعري به ڪندو هو، هن جون فارسي ۽ سنڌي مداحون ڪافي مشهور آهن.

شاه عبداللطيف ڀٽائي، سچل سرمست کان اڳ جو مشهور شاعر هو، سچل جي ننڍپڻ ۾، هو پنهنجي اوج جي منزل تي پهتل هو. سندس فڪر ۽ شاعريءَ جي هاڪ هنڌين ماڳ متل هئي، انڪري سچل سرمست، ڀٽائي گهوٽ، لاکيڻي لطيف جي شاعري ۽ فڪر کان ڪافي متاثر نظر اچي ٿو. اهوئي سبب آهي جو سچل سرمست به شاه سائين وانگر، سسئي، سهڻي، مارئي، ليلا، سورٺ ۽ ٻين اهڙن ڪردارن تي علامتي انداز ۾ شعر چيو آهي ۽ ساڳئي نموني تصوف جي اپتار به ڪئي آهي، پر فرق صرف اهو آهي تہ، ڀٽائي گهوٽ، حق ۽ سچ تي ڪجهه ڪڪ رکي ڳالهه چئي آهي، ۽ سچل سرمست، سچ کي چٽو ڪري، وڏي واڪ سان، نروار ڪيو آهي.

سچل نہ صرف علامتون ۽ اشارا لطيف سائين وارا استعمال ڪيا آهن، پر ڪيترن هنڌن تي خيال ۽ مصراعون به ساڳيون ڪتب

آنديون آهن. جيئن، ڀٽائي گهوٽ چوي ٿو،

ڪيچان آيو قافلو، رات موچاري روءِ،

گولي ٿيان گل بو، جي مون نيو پاڻ سين.

ساڳيا خيال ۽ ساڳيون ڳالهيون، سچل سائين هيئن بيان

ڪيون آهن،

ڪيچان آيو قافلو، رات موچاري روءِ،

مريوئي خوشبوءِ، ٿيو سارو شهر پنيور جو.

ان کان علاوه اسين سچل سرمست، جي همعصرن تي نظر
وجهنداسون ته اسان کي ڪافي تعداد ۾ وڏا اديب، عالم،
فاضل ۽ ديني مڪتب فڪر جا ڄاڻو ملندا، جن ۾ مخدوم
محمد هاشم ٺٽوي جنهن مدينه منوره ۽ مڪي پاڪ مان، بلند
پايه عالمن کان مختلف علمن تي سندون ۽ اجازتون حاصل
ڪيون ۽ پوءِ ٺٽي ۾ مقيم ٿيو، شيخ عيسيٰ السندي، درويش
گل شاه قلندر، مخدوم ضياءُ الله، مير علي شير قانع، محمد
محسن ٺٽوي، جهان الله عاشق، ميان سرفراز ڪلهوڙو، سيد
عظيم الدين عظيم، منشي صاحبزاد ملڪاڻي، نواب ولي محمد
لغاري، دلپتراءُ ۽ سيد ثابت علي شاه مڃيل شاعر، اديب ۽ اهل
الله هئا، جن به پنهنجي علمي لياقت آهر حق، سچ، محبت،

تصوف ۽ وحدت واري فڪر جي شاعري ڪئي.

سچل سرمست، پنهنجي طور تي، گهٽ گهڻو ۽ گهٽ ڳالهائو هو. طبيعت ۾ ڏاڍي اڪيلائي پسند هيس، پر محفلن جو به ڏاڍو ڪوڏيو هوندو هو. ڪهچريون ۽ محفلون، جن ۾ راڳ سان گڏ، شاعريءَ جا به مختلف دور هلندا هئا، انهن ۾ خاص ڪري حاضر رهندو هو.

صورت ۽ سيرت

سچل سائين جو منهن مبارڪ نوراني، چٽو ۽ ڳاڙهاڻ ڏانهن مائل هو، نقشِ تڪا، وار وڏا، قد وچولو، نرم ۽ ماساٽا هٿ پير ۽ پوري سفيد ڏاڙهي، جا چهري مبارڪ تي ڏاڍي سهڻي لڳندي هين. اڪثر سفيد ڪپڙا پائيندا هئا. سادين شين جي استعمال سان گڏ، سادو ڪاٺ ۽ سادو پهرڻ سندس فطرت ۾ شامل هو. وقت جي ورهاست اهڙي ته سهڻي نموني هين جو، ڪم جي وقت ڪم ۾ مشغول ۽ رياضت وقت، مڪمل ذهني يڪسوئي سان رب ڏانهن مائل هوندا هئا. هڪ روايت آهي ته سچل سائينءَ جن جي اوچتي ملاقات محڪم الدين سيلانيءَ سان ٿي، جنهن کان پوءِ هن جي طبيعت ۾ ڦيرو آيو. راڳ ڳائڻ ۽ ٻڌڻ ۾ محو ۽ مشغول رهڻ لڳو. راڳ جي سرن ۽ آلاپ جي

مڪمل ڄاڻ هين ۽ ان جي باريڪين مان ڪافي حد تائين
واقفيت هين، سر جي تار چڙڻ سان ئي، جسم ۾ تحرڪ اچي
ويندو هين.

شادي

سچل سرمست جي عمر اڃان ڇهن سالن کي مس پهتي هئي،
جو هن جو والد بزرگوار هن جهان کي ڇڏي راه رباني ٿيو،
تنهنڪري سندس تربيت، پنهنجي ڏاڏي خواجه محمد حافظ
عرف ميان صاحبڏني ۽ ڇاچي ميان عبدالحق جي زير اثر رهي.
سچل سائين کي حقيقت ۽ صداقت جي روشني کي سڃاڻڻ جي
سمجه، حديث، فقه، جي علمن جي مڪمل ڄاڻ ۽ تصوف جي
رازن کي پروڙڻ جي صلاحيت هنن وٽان ئي ملي. جيئن ته سچل
سائين سڄي خاندان جو ڏاڏو دادلو هوندو هو، جنهنڪري
سندس مرشد ۽ ڇاچي ميان عبدالحق، پنهنجي نياڻي، کيس
نڪاح ۾ ڏني. شاديءَ جي ڪجهه سالن گذرڻ کان پوءِ، سچل
سائين جي گهر واري هن جهان مان لاڏاڻو ڪري وئي ۽ هن مان
کيس ڪي ڪوبه اولاد نه ٿيو.

سچل سائين جي دور ۾ سنڌ جون حالتون

سنڌ ۾ جڏهن ميان نور محمد ڪلهوڙي جو راج هو، تڏهن سچل سرمست، جي ولادت ٿي. ميان نور محمد ڪلهوڙي جي حڪومت ۾ ڪافي توازن هو، پر تنهن هوندي به ڪي اهڙيون ڳالهيون هيون، جيڪي اندروني انتشار جو سبب بڻيون. ۱۷۲۹ع ۾ نادر شاه سنڌ مٿان ڪاه ڪري آيو، فتحون ڪندو اچي لاڙ تائين پهتو. ميان نور محمد ڪلهوڙي کي گرفتار ڪري، نادر شاه جي آڏو پيش ڪيو ويو، جنهن لاڙ ۽ وچولي جا پرڳڻا نادر شاه جي حوالي ڪري ڏنا ۽ ويه لک روپيه ساليانو ڏن ڏيڻ جو پڻ وچن ڪيو. سندس ڏوه اهو هو، جو هن نادر شاه جي ان حڪم ۽ فيصلي جي مخالفت ڪئي هئي، جنهن هيٺ هن سنڌ جا اتر اوڀر وارا حصا مغل شهنشاه، محمد شاه کي لکي ڏنا هيا. ۱۷۵۴ع ۾ جڏهن سچل سائين پندرهن سالن جو هو، تڏهن مغل نوابن، ڪلهوڙن ۽ دائودپوٽن جي وچ ۾ لڙايون لڳيون، ستت ئي پوءِ احمد شاه ابدالي سنڌ تي حملو ڪيو، جنهن سنڌ کي سماجي، معاشي ۽ اقتصادي طور تباهيءَ جي ڪناري پهچائي ڇڏيو. ميان نور محمد خوف کان ريگستان پهچي ويو ۽ اُتي ئي وفات ڪيائين. ان کان پوءِ سنڌ

جي آزاد حڪومت ۾ گهرو لڙايون شروع ٿي ويون، جيڪي نور محمد جي پٽن احمد يار، مراد، غلام شاه ۽ عطر خان جي وچ ۾ لڳيون. غلام شاه آخر سنڌ جو بادشاه ٿيو. ميان غلام شاه جي وفات کان پوءِ سندس فرزند ميان سرفراز خان سنڌ جون واڳون سنڀاليون. احمد شاه ابدالي به ساڳئي سال وفات ڪئي. ان وقت سنڌ جي سياسي حالت تمام خراب ٿي چڪي هئي، سازشن، شرارتن ۽ نفرتن جي ور چڙهي چڪي هئي. مير بهرام خان ۽ سندس پٽ صوبيدار خان کي دغا ۽ دوکي سان شهيد ڪرايو ويو جنهن سان سنڌ ۾ خانہ جنگي شروع ٿي ويئي، جنهن جي نتيجي ۾ ميان سرفراز خان تخت ويڃايو، ۽ سندس ڇاڇو ميان غلام نبي خان ۱۷۷۷ع ۾ سنڌ جي تخت جو والي ٿيو. ان وقت سچل سرمست جي عمر اٽيهه ورهيه هئي. ميان غلام نبي خان کان پاشا عبدالنبي واڳون ڪسيون ۽ ميان سرفراز خان جو نهايت درد ناڪ طريقي سان قتل ڪرائي ڇڏيو، اهڙي طرح سنڌ جون اندروني حالتون اڃان به وڌيڪ خراب ٿينديون ويون. سنڌ جي انهن غير يقيني حالتن جي ڪري ڪلهوڙا حڪومت آخري پساهن ۾ ويڃي پهتي. هوڏانهن احمد شاه ابداليءَ جو پٽ تيمور ڦرلٽ ڪري، سنڌ ۾ باهه هاري ڏني. ۱۷۸۰ع ۾ احمد شاه جو وفادار سپه سالار

دلاور خان، جيڪو مدد خان جي نالي سان سنڌ تي ڪاهي آيو، تنهن سنڌ ۾ تباهي مچائي ڏني. فصلن جا فصل تباه ڪري ڇڏيا، جنهن ڪري سنڌ ۾ سخت ڏڪار پيو، انهن بدترين حالتن جي ڪري، ڪلهوڙا حڪومت پنهنجي ساک وڃائي وڃي ۽ درباري سازشن، ٽالپرن ۽ ڪلهوڙن جي وچ ۾ نفرتون چوٽ چاڙهي ڇڏيون، جنهن ڪري ٻئي گهراڻا جنگ ڪرڻ لاءِ تيار ٿي ويا. آخر ۱۷۸۳ع ۾ هالاڻي وٽ ٻنهي جي وچ ۾ لڙائي لڳي، جنهن ۾ ميان عبدالنبيءَ کي شڪست آئي ۽ اهڙي نموني ڪلهوڙن جي حڪومت جو دور پورو ٿيو ۽ ٽالپرن ملڪ جون واڳون سنڀاليون. ان وقت سچل سرمست جي عمر چوٿيتاليه سال هئي.

ٽالپرن يا ميرن جي حڪومت ۾ به سنڌ جو ماڻهو ايترو سڪون ۾ نه رهيو. راجستان جي راجپوت حڪمرانن جي چيڙ چاڙ هلندي رهي، جنهن ڪري سهراب خان جو پاءُ غلام محمد عمرڪوٽ ۾ راجپوتن سان وڙهندي شهيد ٿيو. جڏهن شاه شجاع کي تخت تان هٽايو ويو، ته هو سنڌ تي ڪاهي آيو، پر هار پلڪه بيس ۽ ڀڄي ويهي پنجاب نڪتو، جتي هو سنڌ تي قبضو ڪرڻ لاءِ سکن ۽ انگريزن سان ملي ڪري سازشون سرڻ لڳو. ٻئي طرف هت ميرن ۾ اندروني ڏڦيڙ پئجي ويو،

جنهن ڪري راج ٽن حصن، حيدرآباد، خيرپور ۽ ميرپور
 خاص ۾ ورهايو ويو. هن دور ۾ مذهبي تنگ نظري ڪافي زور
 پڪڙيو، جنهن ڪري مٿ محبت سان رهندڙن جي دلين ۾
 هڪ ٻئي لاءِ ويڇا پئجي ويا. هندو ۽ مسلمان پاڻ ۾ هڪ ٻئي
 جي دوستيءَ ۾ شڪ ڪرڻ لڳا، جنهن جو فائدو انگريزن کي
 ملڻ لڳو ۽ هو چڱي نموني پنهنجا پير ڪوڙڻ ۾ ڪامياب ٿي ويا.
 سچل جي عمر انوقت ۶۴ سال هئي. هن سنڌ جي ايڪي اتحاد
 کي قائم رکڻ ۽ مغرب وارن جي مڪارين کان باخبر رکڻ لاءِ
 سنڌ جي عوام کي سجاڳ ڪندي چيو ته،

”وقت اها ٿي ويل، دوئي دور ڪرڻ جي،
 ڪي مذهب من مان، ساجهر ساڻ سويل،
 هندو مومن سان ملي، محبت جا ڪر ميل،
 متان ٿئي اويل، اوله سڄ نه اُپري.
 اوله سڄ نه اُپري، متان ٿئي اوير،
 ميڙي ويندئي مغربي، تاريخي ۾ تير.“

پاڻ، مغربين جي چال کي چڱي طرح پرڪيائون ۽ کين خدشو هو
 ته هو سنڌ کي هڙپ ڪري ويندا. تڏهن ته پنهنجي شمر ۾ اهو
 واضع چيائون ته امن، اخوت، محبت ۽ ميثاس سان، گڏجي ره.
 ايجان به وقت ويو ناهي، پنهنجي دل مان ٻين پائڻن لاءِ پيائي ۽ ٻه

اڪيائي نفرت ۽ ڪدورت ڪڍو. اهو وقت آيو، هوشيار ٿير نه
 ته انگريز اچي ڪٽ ڪندا. ۽ ٿيو به ائين! انگريز، سنڌ جي
 ناسازگار حالتن جو فائدو وٺندي، ميرن کي پاڻ ۾ ويڙهائي سنڌ
 تي قبضو ڪري ويهي رهيا.

هاڻي سچل جي مختلف ٻولين جي شاعري جو جائزو وٺون ٿا.

سچل سرمست جو سنڌي ڪلام

سچل سائين جي شاعري انساني اعليٰ قدرن جو ڪليو ثبوت
 آهي، جنهن ۾ انسان جو پنهنجي رب تعاليٰ سان رستو ۽ اعليٰ
 اخلاق جو سبق سمايل آهي. سچل سرمست هڪ طرف سنڌي
 زبان جو عظيم شاعر ته ٻئي طرف، هڪ سچو سالڪ، صوفي
 انسان هو، جنهن جي شاعري ۾ امن، آشتي ۽ اخوت جو پيغام
 ملي ٿو، ته ٻئي طرف سنڌ جي تهذيب ۽ تمدن، سماجي ۽ ثقافتي
 حالتن جو عڪس پڻ ملي ٿو. سچل جي شاعري نه صرف سنڌي
 ماڻهو لاءِ، پر پوري دنيا جي انسانن لاءِ آهي، ڀل ڪٿي پوءِ. اُهي
 ڪهڙي به مذهب سان تعلق رکندا هجن، مشعل راھ آهي. هن
 جي نظر ۾ انسان اشرف المخلوقات آهي. اڳ ۾ هو، پنهنجي
 نفس کي صاف ڪري ۽ من مان مير ڪڍي اکين ۾ اُها قوت،
 جنهن سان حق ۽ سچ کي پرکي سگهيو آهي، سا رکي ته هو

عظيم آهي. ۽ اهي ئي ڳالهيون هيون، جن جي ڪري ملائڪن ۽
فرشتن انسان کي سجدو ڪيو ۽ انسان اشرف المخلوقات واري
منزل تي پهتو. پنهنجي شعر ۾ پاڻ هيئن فرمائين ٿا،

پول نہ ڪنهن پل، تون تہ آدم ناهين،
لڪيو ٿو لاتيون ڪرين، جيئن باغ اندر بلبل،

ملڪن ٿي سجدا ڪيا، واہ مٽي تنهنجو مان.
ساجن سير ڪرڻ لاءِ آيو، نانءُ رکي انسان الا.

سچل سائين انساني اعليٰ آدرشن جو شاعر آهي، جنهن وٽ
اونچ نيچ، ذات پات ۽ رنگ نسل جو ذرو بہ امتياز نہ آهي. ماڻهو
ڪٿي ڪهڙي بہ ذات جو هجي، ڪهڙي بہ نسل جو هجي،
ڪهڙي ملڪ جو هجي سڀئي پاڻ ۾ پائڻ آهن. جيئن سچل
چيو آهي؛

ڪي ٿا چون صوف، ڪي ٿا چون سيب،
ان ۾ ڪهڙو عيب، ڦل مڙيو ئي هيڪڙو.

ڏسو تہ ڪيڏي نہ سهڻي ۽ عام نموني ۾ سچل سائين
سمجهاڻي ڏني ويو آهي تہ صوف ۽ سيب ڳالهه مڙئي ساڳئي، مزو
۽ میناس بہ ساڳيو. يعني هر انسان ٻئي جو ڀاءُ آهي، جنهن کي
پاڻ ۾ سڪ پريت سان رهڻ گهرجي ۽ هو ساڳي مٽيءَ جي

پيدائش آهن. اهوئي سبب آهي جو سچل سائين صرف پنهنجن
لاءِ نه، پر پوري ڪائنات لاءِ رحمت جو طالبو آهي ۽ سڄي جڳي
سان پيار ڪري ٿو. سڄي جهان لاءِ دعاگو آهي،

دسيان ديس وسي پيار، رحمت جا درياه،
گلزاريون ۽ گاه، پوئن تي پڌرا ٿيا.

انسان جي جملي طبيعت مان، سچل سائين صرف سست
طبيعت واري ماڻهو کان سخت نفرت ڪري ٿو، ڇاڪاڻ جو
هن کي خبر آهي ته سستي ۽ ڪاهليءَ ڪيئن نهوڙي ڇڏيا آهن
۽ اهو انسان پنهنجي منزل تائين پهچي نه سگهندو. جنهن ڪري
سچل سائين هر وقت سستي، ڪاهلي ۽ واند ڪائي کي ننڍو
آهي. هن هميشه محنت ۽ مشقت ڪرڻ جو درس ڏنو آهي.

متان وهين ماڻ ۾، منجه جلدي چُل،
هتي ويه نه هَل، تان ڪي پڄين پنڌ ڪي.
اٿي ڪمر ٻڌ، لوچ ته لهين سپرين،
هو تياڻن جو هنڌ، ڏسين اکرين سان.

۽ اها محنت، اسان جي سنڌ جو هاري به ڪري ٿو، جنهن جي
ڪم جي خبر سچل سائينءَ کي بخوبي آهي، ڇاڪاڻ جو هو
هڪ عوامي شاعر آهي ۽ عوامي شاعر ئي عوام جي ڪرت ۽

مختلف ڪردارن کي پنهنجو موضوع بڻائيندو آهي. هاريءَ جي
ڪم بابت سچل فرمائي ٿو؛

سارنگ صبح آيو، گوريون ڪري گاج،
هاري هليا هاج، ڪڙمين هر ڪلهي ڪيا.

عوامي شاعر جي اها به خوبي هوندي آهي ته هو، ان وقت جي
ماحول، ماڻهن جي نفسيات، رهڻ ڪهڻ، اٿڻ ويهڻ کي به
پنهنجي شمرن ۾ ڇٽيندو آهي. سچل به پنهنجي شاعريءَ ۾
فطرت جي اهڃاڻن کان سواءِ، برسات جي نظاري ۾ پلر جي
پالوت، وڃن جا واکا، ڪڪرن جي ڪارونپار کي تمام
عمدي نموني بيان ڪيو آهي. چوي ٿو؛

وڃن وڪ وڌائي، وسڻ وس ڪيو،
وڃن واڃا واه ڪيا، پلر پوءِ پلتيو،
سچل سائو ٿيو، سڀڪو سارنگ آئي.

سارنگ ۾، جيڪا خوشي ۽ آڻت مارن کي ملي ٿي، تنهنجي
ذڪر سان هن کي پرديسي ياد اچن ٿا ۽ اکيون وڌڙو وسائڻ ٿيون؛

اکين آب وهايو، سرتيون ساري رات،
وهائڻ وڌڙو، پرچن نا پريات،
پيئڻ کان برسات، اکين اوٽڻ سڪيو.

عام ڪلاسيڪي شاعرن وانگر سنڌي عورت جي ڪردار
 کي علامت ۽ اھيان طور ڪم آڻي ٿو، سسئيءَ جي روپ ۾
 مستقل مزاجي، جرئت مندي، همت ۽ نوريءَ جي روپ ۾ نياز ۽
 نثرت ته ڪو سچل کان سڪي! ڇا ڳالهه ڪجي ڏسو ته ڪيئن
 نه پنهنجي هروردگار کي ھاڏائي ڇڻي ٿو،

ننگرا نمائي دا، جيوين تيوين ھاڻا،
 ميري آھيان مندي آھيان، بيشڪ بندي آھيان،
 ڍڪين منھنجا ڍولٽا، عيب نه ڪولٽا.

ھڪ طرف عجز ۽ نياز ته ٻئي طرف حق ۽ سچ جو ھو ڪو
 ڏين کان ھرگز نٿو ڪيھائي. وڏي آواز سان چوي ٿو،
 سچ ٿا مرد چون، ڪنھن کي وٺي نه وٺي،
 ڪوڙي دوستيءَ جو دم، بٽي نه بٽي.

نه مان حاڪم نه مان ظالم آھيان امن جو آمير.

سچل سائين پنھنجو پاڻ سڃاڻڻ يعني ’خودشناسي‘ تي وڏو
 زور ڏنو آھي. ان سان گڏ هو ”ھم اوست“ سڀ ڪجهه هو پاڻ
 آھي) جو قائل آھي. هي جيڪي به خفيل شيون آهن، سي سڀ
 خدا جون مظهر آهن. ذري ذري ۾ الله وسي ٿو. سچل چوي ٿو،

سڀ ڪنهن صورت ۾ سڀرين،
سرتيون ڙي ساري ڳالهه سليائون.

ڪر پاڻ کي سجود، تون آهين جاءِ سجود،
تون ئي عابد آهين، تون ئين آهين معبود.
هيڏي هوڏي نه ڏسين، تون ئي مڙيوئي مقصود،
”سچو“ سمجه ڳالهڙي، محب آهي موجود.

سچل سائينءَ جي شاعريءَ کي جيڪڏهن ٻوليءَ جي تارازيءَ
۾ توربو ته هن جي شاعري، اسان جي سنڌي ٻوليءَ ۾ هڪ بي
بها اضافو ثابت ٿيندي. نوان لفظ، نوان محاورا، نوان اصطلاح،
نيون ترڪيبون ۽ نيون تشبيهون ڪم آڻي، سچل سائين
سنڌي ٻوليءَ تي هڪ وڏو احسان ڪيو آهي. سچل سائين جي
شاعريءَ مان تشبيه جو هڪ مثال پيش ڪجي ٿو:

جيئن سج آهي پریشان، سوئي ڳولهي سج کي،
مچلي جيئي آب سان، آب پڇي طفيان،
تارو پڇي نجم کي، موج پڇي مهران،
ڦري پڇي مينهن کي، شاه ڳولهي سلطان،
هو مڙيئي پاڻ ٿيو، ڪير ٿيا حيران،
”سچو“ جي صفت ۾ اهو باريءَ ڪيو بيان.

سچل سرمست جو ڪوبه شعر، خيال ۽ معنيٰ کان خالي
 ڪونهين، نه وري شاعريءَ جي قاعدن کان هٽيل آهي. 'علم
 عروض' شعر جوڙڻ جو عربي قاعدو آهي، ۽ 'چند وديا' بيت
 ٺاهڻ جو سنڌي ۽ هندي قاعدو آهي. سچل شاعريءَ جي هر
 صنف تي طبع آزمائي ڪئي آهي، بيت، ڏوهيڙا، وايون ۽
 ڪافيون به ٺاهيون اٿس ته غزل ۽ نظم به چيا اٿس. ان کان
 سواءِ مرثيه، مدحون، مثنويون، سه حرفيون گهڙولي ۽ جهولتا به
 جوڙيا اٿس، ته قطع ۽ ڪبت به چيا اٿس. انهي لحاظ کان
 سچل اسان جي ڪلاسيڪي شاعرن ۾ مٿاهون مان رکي ٿو.
 اسان جي ٻين ڪلاسيڪي شاعرن گهڻي قدر بيت، وايون /
 ڪافيون ۽ مدحون چيون آهن.

سچل سرمست جو سرائڪي ڪلام

سونهن، سگ، محبت، حسن ۽ عشق جي شاعر سچل سائين
 جي ڪلام کي وڏي غور ۽ فڪر سان ڏسبو ته هن جي
 سرائڪي شاعري، عشق محبت جي شاعريءَ سان گڏ، روحاني
 رمزن ۽ الهامي اشارن جي شاعري آهي، جنهن ۾ محبوب جا ناز
 نخرا، عاشقن جون آهون ۽ دانهون، سهڻن ۽ سچن انسانن جي
 فيض جي سخاوت، عاشق جي جذبن ۽ احساسن کي ڏاڍي

عمدي نموني چٽيو ويو آهي، جنهن جو ڦهلاءَ سمنڊ جي ڇاتيءَ
 کان به وڌيڪ ويڪرو ۽ وسيع آهي. سڄل سائين جي شعر جي
 هڪ ٻي خوبي اها آهي، جو هن جي شاعري تمام سهڻي نموني
 ڳائي سگهجي ٿي، جنهن ۾ ايڏو ته ربط ۽ درد آهي، جو پڙهڻ
 سان دل موج ۽ مستي ۾ جهومڻ لڳي ٿي.

جنهن دل پيٽا عشق دا جام،
 سا دل مستون مست مدام.

ها واقعي، سڄل چواڻي، اهو عشق آهي، جنهن جي ڪري
 پوري ڪائنات ۾ حسن جلو افروز آهي ۽ اهو حسن ئي آهي،
 جيڪو شاعريءَ ۾ تخليق جو سبب بڻجي ٿو. جنهن دل ۾
 عشق جي لات آهي، تنهنجي ڪهڙي بات آهي، اها دل هميشه
 لاءِ مستي ۽ موج ۾ مگن رهندي. سڄل سائين چوي ٿو:

سهڻي دي شل باغ حسن ڪون، لڳي نه باد خزاني،
 هو وي شال هميشه تازه، جوين جوڙ جواني،
 سڄل دلبر ساڏا آها، سارا رنگ رباني.

سڄل سائين سرائڪي شاعريءَ ۾ حسن جي وڪاڻ به عجيب
 انداز ۾ ڪئي آهي. ڪٿي حسن پاڻ آهي ته ڪٿي حسن
 محبوب آهي، ته وري ڪٿي محبوب لاءِ گولڙي، چولڙي ۽

پولڙي ٿيڻ پسند ڪري ٿو. چوي ٿو:

ساري راج تيڏي دي، گولڙي گولڙي هوسان،
شالا، اسان تي مهر پيوئي.
ايڏي، اوڏي مول نه ويسان،
پار سهڻا، تيڏي جهولڙي جهولڙي هوسان.
سر پيراندي دي لڳڙي هان مين،
انگ تيڏي دي چولڙي چولڙي هوسان.
لوڌ ڪيتادي دلبر تيڏي دي،
رچڙا يا وت پولڙي پولڙي هوسان.
روز ازل ڪنون سن سچل سائين،
نانءِ تيڏي دي گولڙي گولڙي هوسان.

اهو هيو سچل سائينءَ جو پيار، جنهن ۾ عقيدت ۽ سچائي
هر هڪ مصرع ۾ ظاهر آهي. سچائي، سچل سائينءَ جو سخن
آهي. هن حق ۽ سچ جو وڏي واڪي هونڪو ڏنو آهي.

”سچ سچل وچ، سچل سچ وچ.“

سچل سمورو سچ آهي، ۽ سچ سچل جو ٻيو نالو آهي. هو
محبوب کي پاڻ ۾ سمايل سمجهي ٿو ۽ پاڻ ئي محبوب بڻجي
ٿو ۽ ان خيال جو حامي آهي ته سڀ ڪجهه هو پاڻ آهي چوي ٿو:

”سوئي ڪم ڪريجي، جنهن وچ الله آپ بڻجي.“

سچ جو اهو نظريو يعني پنهنجو پاڻ کي سڃاڻڻ، سچل سائين جي شاعريءَ ۾ مهنت ظاهر آهي، اهوئي مرڪز آهي، جنهن جي چوڌاري سچل جي شاعريءَ جي ديوي، پنهنجا مٺا ٻاتا ٻول ٻوليندي رهي ٿي. جنهن ۾ هن جي روحاني باز جي پرواز جي منزل جو پتو آسانيءَ سان پئجي سگهجي ٿو. سچل سائين، پنهنجي شعر ۾ حسن، دلڪشي، نوان ۽ خيالن جي گهرائي ۽ سهڻن، عام فهم لفظن جي چونڊ اهڙي ته اثر ٿئي ٿوئي ڪئي آهي، جو ان کي پڙهڻ سان دل تي گهرو اثر ٿئي ٿو. سچل سائين جي شاعري حقيقت جو اهڃاڻ آهي، جنهن ۾ هو پاڻ حق جي ڪرسيءَ تي ويٺل آهي ۽ هر هڪ کي پنهنجا پنهنجا فرائض ياد ڏياري ٿو. چوي ٿو:

حاکم هووي، عدالت نه ڄاڻي، اُندا حاکم سڏاڻ ڪيا،
عورت هووي، شرم نه ڄاڻي، اُندا عورت سڏاڻ ڪيا،
انسان هووي انسانيت نه ڄاڻي، اُندا انسان سڏاڻ ڪيا،
شاعر هووي سچ نه الاوي، اُندا شاعر سڏاڻ ڪيا.

اها زنده شاعر جي خوبي هوندي آهي ته هو وقت ۽ حالتن جو عڪاس هوندو آهي. ۽ اهوئي سبب آهي جو سچل سائينءَ جي

شاعري، هر ڪنهن لاءِ آڙسي آهي. هر ٿوپو، هن جي شعر جي بحر ۾ ٽهينون هئي، پنهنجي مقصد جا موتي حاصل ڪري سگهي ٿو. سچل سائين پنهنجي سرائڪي شاعريءَ ۾ تصوف جي نازڪ ۽ ڳوڙهن نقطن کي اهڙو ته سليس ۽ سلوٽي انداز ۾ پيش ڪيو آهي، جو انسان جو عقل ڌنگ رهجي وڃي. هن جي سرائڪي شاعريءَ ۾ ڪافيون، جهولنا ۽ سه حرفيون اچي وڃن ٿيون. جنهن جي مطالعي کان پوءِ اها راءِ قائم ڪري سگهجي ٿي ته سچل سائين سرائڪي شاعريءَ جو سرواڻ شاعر آهي.

سچل سرمست جو فارسي ڪلام

سنڌ سونهاريءَ اهڙا تمام گهٽ اديب ۽ شاعر پيدا ڪيا آهن، جن جو ڪلام، مروج مڙني ٻولين ۾ ڇپيل هجي ۽ همعصر شاعرن جي سٿا ۾، هن جو مقام تمام مٿاهون هجي. اهڙا شاعر اڳرين تي ڳڻڻ جيترا آهن، جن پنهنجي شعر ۾ حق ۽ سچ جي سنهني کي انهن ماڻهن تائين پهچائڻ لاءِ، انهن جي ٻولين کي، اظهار جو ذريعو بڻايو هجي. تن مان سچل سائين، سنڌ جو سرمهرو ۽ مهندار شاعر آهي، جنهن هڪ ئي وقت ۾ سنڌي، سرائڪي، فارسي ۽ اردو ٻوليءَ ۾ شاعري ڪئي آهي. سچل

سائين، سنڌي ٻوليءَ جو شهنشاه شاعر ضرور آهي، پر جڏهن هن جي فارسي شاعريءَ جو غور سان مطالعو ڪجي ٿو ته تحقيق سان اهو چوڻو پوندو ته سچل سائين فارسي زبان وارن پنهنجي همعصر شاعرن جي صف ۾ سڀ کان اول آهي، جنهن پنهنجي ڪلام ۾ فن ۽ فڪر جا بي بها موتي پيش ڪيا آهن. پنهنجي وحدت الوجود ۽ خود شناسي واري نظريي جي اڀتار اهڙي ته وڻندڙ، دلچسپ ۽ دلپزير انداز ۾ ڪئي آهي، جو پڙهڻ کان پوءِ روح کي راحت ۽ دل کي فرحت ملي ٿي. سچل سائين، فارسي شاعريءَ ۾ ”آشڪار“ ۽ ”خدائي“، تخلص طور ڪم آندا آهن، جنهن ۾ هو خواجہ فریدالدین عطار کان تمام گهڻو متاثر نظر اچي ٿو، ايتري قدر جو هن پنهنجي فارسي شاعري ۾ ”عطار“ کي مرشد جو درجو ڏنو آهي. سچل سائين نه رڳو ”عطار“ جي عشق مان، منصور حلاج جي نينهن جي نمري مان فيض ياب ٿيو، پر هنن واري دليرانه ۽ زندانه طريقي ڪار واري سلسلي کي عام ڪرڻ جي ڪافي ڪوشش ڪئي. پنهنجي روحاني مرشد ۽ تصوف جي شهنشاه عطار لاءِ سچل سائين هيئن فرمائي ٿو:

”منهنجو يار، لکن مان هڪ آهي، اهو عارف و عاشق هو ۽ سندس نالو ”عطار“ آهي. مان پنهنجي سيني جي اندر يار

جي خوشبو محسوس ڪريان ٿو، منهنجو روح،
شهنشاه عطار مان معطر ٿيو آهي.

سچل سائين ”عطار“ جي عرفان ۽ عشق و محبت جو ذڪر پڻ
پنهنجي مجموع ڪلام ”ديوان آشڪار“ ۾ بار بار ڪيو
آهي.

وحدت الوجود جي فڪر کي عام ڪرڻ لاءِ ۽ ان جي باريڪ
نڪتن کي سمجهائڻ لاءِ سچل سائين ڪافي دليل ڏنا آهن،
جنهن مان هن جي نظريي جي پختگي بابت خبر پوي ٿي. مثنوي
(رهبر نام) ۾ چوي ٿو: ”جڏهن چولي درياه کان ٻاهر اچل
ڪاڌي، پوءِ بيابان ڏانهن منهن ڪيائين- سڄو بيابان درياه جي
وهڪري هيٺ اچي ويو، بيابان انجي ڪري سرسبز ٿي ويو-
اگر درياه اهڙي نموني لهرون نه هڻي، ته جيڪر هن سيلاب جو
رخ بيابان ڏانهن ڪيئن ٿئي؟“

ڏسو سچل سائين، پنهنجي سوچ، پنهنجي نظريي کي ڪهڙي
تہ سهڻي انداز ۾ بيان ڪيو آهي! انهيءَ ڳاله تي آماده ڪري ٿو
تہ وجود حقيقي صرف هڪ آهي، جو الله تعاليٰ آهي، ۽ وڏي آواز
سان اڳتي هلي، انالحق جو نعرو بلند ڪري ٿو. هو چوي ٿو،
انهيءَ خدا جي ذات کانسواءِ ٻي ڪنهن بہ شيءِ کي حقيقي

وجود ڪونهي. هر هنڌ، هر جڳهه انهي ذات بابرڪات جو
جلوون نمايان آهي ۽ ڪائنات جي هر شيءِ ۾ خدا جي خدائي وسي ٿي.

سچل سائين پنهنجي انهيءَ خيال کي عام ڪرڻ لاءِ نه صرف
خواجہ فرید الدین عطار نیشاپوري، منصور حلاج، جامي ۽ رومي
جي ڳوڙهن ڪتابن جو وڏي غور سان مطالعو ڪيو، پر قرآن
شريف جي آيتن جو به، پنهنجي ڪلام ۾ پنهنجي مطلب کي
اجاگر ڪرڻ لاءِ سهارو ورتو آهي. جيئن:

هو الاول هو الا آخر، هو الا ظاهر هو الا باطن.

معنيٰ: - اهوئي اول، اهوئي آخر آهي، اهوئي ظاهر آهي، اهوئي
باطن آهي.

يا

وفي انفسم افلاتبصرون.

معنيٰ ۽ توهان ۾ آهي، پر توهان ڏسي نه ٿا سگهو.

انهيءَ ڳالهه مان پتو پوي ٿو ته سچل سائين طريقت ۽ شريعت
جو به وڏو مبلغ هو. قرآن پاڪ جي اعليٰ منزلت آفاديت ۽ ان جو
شان بيان ڪندي، مثنوي وصلت نام ۾ فرمائي ٿو:

”هن قرآن پاڪ کي دلي درد سان پڙه ته روحانيت جا

اصلي راز سمجهين- اي مسلمان، هي قرآن پاڪ اهڙو
اٿئي، جنهن جي ذريعي سالڪ يقين حاصل ڪن ٿا-
اي اڻ ڄاڻ، قرآن شريف کان سواءِ ٻيا ڪتاب رڳو گل
وانگر اٿئي-

قرآن پاڪ ڪامل ڪتاب آهي، عام کي ڪهڙي خبر ته رب
سائين ڪهڙا راز فرمايا آهن- مون سڀئي تفسير به پڙهيا آهن ۽
انهن جي اصلي مطلب کي به سمجهيو اٿم. عارفن جي چوڻ تي
احڪام قرآن جي تبليغ ڪندڙ رهان ٿو. قرآن کان سواءِ ٻيا
ڪتاب، افسانه اٿو.“

سچل سائينءَ جي فارسي ڪلام تي نظر وجهڻ کان پوءِ، ان
ڳالهه تي يقين پختو ٿي ويو ته سچل سائين فارسي ٻوليءَ جو
سدا حيات شاعر آهي، منجهس اهي سڀ خوبيون موجود آهن،
جيڪي هڪ عظيم شاعر ۾ هئڻ گهرجن.

سچل سائينءَ جي شاعري، انسان جي عظمت جي شاعري
آهي، جنهن ۾ هو انسان کي خود فريبيءَ واري نظريي مان
ڪڍي، خود شناسي جو درس ڏئي ٿو. هو انسان کي دل مان
نفرت، ڪروڌ ۽ ڪلفت ڪڍڻ جي تلقين ڪري ٿو. هو بي
باڪي، رندي ۽ مستيءَ ۾ حق ۽ سچ جو هڪو ڏئي ٿو.

اهوئي سبب آهي جو سچل سائينءَ جو فارسي ڪلام، سندس زندگيءَ جو آئينو ۽ تفسير آهي، جنهن ۾ طريقت ۽ شريعت جو ڀرپور اظهار ملي ٿو.

سچل سائين، حقيقت جي اونهن نڪتن ۽ باريڪ رازن کي سمجھائڻ لاءِ، ڪيتريون ئي مثنويون لکيون آهن، جهڙوڪ: رهبر نام، وحدت نام، تارنام، عشق نام، گداز نام، وصلت نام ۽ انهن کان سواءِ 'ديوان آشڪار' سندس فارسي ڪلام جو مجموعو آهي.

سچل سائين جي اردو شاعري

اهو سچل سرمست جو باڪمال شاعر آهي، جنهن هڪ ئي وقت سنڌي، فارسي، سرائڪي ۽ اردو ٻوليءَ ۾ شاعري ڪئي آهي. جيئن ته سنڌي، سچل سرمست جي مادري زبان هئي، فارسي، وقت جي حاڪمن ۾ سٺي حيثيت رکندڙ زبان هئي، سرائڪي ميرن جي گهرو زبان هئي - پر آخر سچل سائين کي ڪهڙي ضرورت پئي جو هن 'اردو ٻوليءَ' ۾ شاعري ڪئي؟ جڏهن ته ان وقت ۽ ماحول ۾ اردو اڃان عام نه هئي. ان جو مختصر جواب هي آهي ته سچل سائين هڪ عالمگير ۽ قادرالڪلام شاعر هو، جنهن وٽ ٻولي، مذهب، دين و ڌرم

رنگ نسل، ذات پات ۽ ننڍ وڏائيءَ جو ڪوبه فرق نه هو. هو
 سڀني لاءِ هو ۽ هن لاءِ سڀني هڪ جهڙا هئا. هن جي دور ۾ هن
 جا همعصر شاعر جهڙوڪ، ثابت علي شاه، نواب ولي محمد
 لغاري، مير علي شير قانع ۽ گل محمد فاروقي، اردو ٻوليءَ ۾ طبع
 آزمائي ڪري رهيا هئا. جنهن ڪري سچل سائين ضروري
 سمجهو ته ان ٻوليءَ کي به پنهنجي اظهار جو وسيلو بڻائي، انهن
 ماڻهن تائين، محبت، اخوت، سچائي ۽ حق جو پيغام
 پهچائجي. ٻين شاعرن جي پيٽ ۾ سچل سرمست جي حيثيت
 انهيءَ ڪري مٿانهين آهي، جو سچل جي شاعريءَ ۾ عاشقانه
 موضوعن ۽ الاهي اسران جي بيان سان گڏ، تصوف جو رنگ
 نمايان نظراچي ٿو. سچل سائينءَ جي اردو شاعري ۾ غزل نمايان
 صنف آهي، جنهن ۾ علامتي انداز به ملي ٿو ته موج ۽ مستي جي
 رنگ ۾ رچيل حقيقتن جي ايتار به آهي.

اگر اثبات ڪو سمجها نه هرگز، تو گدا هوگا،
 گداگر تو نهين هرگز، يقيناً خود خدا هوگا.
 هو اولاول هو الاخر، هو الظاهر هو الباطن،
 يهان پي وه وهان پي وه، سچل ڦر ٿم ڪنجا هوگا.

۽ سچل سائين جڏهن عشق حقيقي ۾ رنگجي ويهي ٿو ته هن
 جي سامهون ڪائنات ۾ هر هنڌ، هر ذري ذري ۾ خدا و سندي

نظر اچي ٿو، پوءِ حسن ۽ عشق جي منزل ماڻي ٿو. پيار ۽ پريت
جي احساس ۾ گم ٿي وڃي ٿو، چوي ٿو،

ڪانگي ني به خبر سنائي يار ميري گهر آويگا،
آويگا ول جاويگا، ڦر تجمه ڪون برهه بچاويگا،
يار غيور ضرور اول سون عاشق ڪون آزماويگا،
پهلي مک وڪلا ويگا، ڦر سارا هجر اُڙاويگا،
نم دم دوست دلآسا ديگر پيالا سوز پلاويگا،
ڪس دن آپ دکاويگا ڦر ڪس دن آپ چهاويگا،
سچل مجھ ڪون دلبر اپنا آپ ديدار دکاويگا،
جب تب اول آخر ساجن پائون تيري درپاويگا.

اهو آهي سچل سائينءَ جي عشق جو معراج! ڇاڪاڻ جو
حسن ۽ عشق هن کي ايڏو ته تڙپايو آهي، جو هن جي روح
تائين حسن جي جلوي جا ڪرڻا لهي آيا آهن چوي ٿو،

جهان پي هوگا حسن ڪا حملہ، عاشق کينچ ڪر آئيگا،
دين و دنيا چور ڪي دونون، سارا جيءَ جلائيگا.

سچل سائين جون اهي شاعرانه خوبيون هن جي اردو شاعريءَ
۾ جابجا نظر اينديون، جن کي ڏسڻ کان پوءِ ان ڳالهه سا متفق
ٿيڻو پوي ٿو ته، سچل سائين، نه صرف سنڌي، فارسي ۽

سرائڪي زبان جو شاعر آهي ۽ انهن ٻولين تي دسترس رکي ٿو،
پر اردو ٻوليءَ تي به وڏو عبور اٿس، جنهن ڪري کيس اردو
ٻوليءَ جو پنهنجي دور جو قادرالڪلام شاعر چيو ويندو آهي.

سچل سرمست جا طالب ۽ معتقد

سچل سرمست جي روحاني فيض مان، لکن ماڻهن جي من
جون مرادون پوريون ٿينديون هيون ۽ ڪيترن ئي هن جي درس
کي هيٺن سان هنڊائي حق جي راه ورتي. جيڪي پڻ پنهنجي
دور جا اهل الله ۽ درويش ٿي گذريا آهن. جن مان خاص طرح
هي مشهور آهن. فقير نانڪ يوسف، فقير محمد صالح قادري
لاڙڪاڻي وارو، فقير گهرام جتوئي، حاجي عثمان چاڪي
لاڙڪاڻي، جانو فقير شڪارپوري، فقير علام حيدر شر
بلوچ ۽ فقير شادي خان عرف شادي شهيد. هنن طالبن کي سچل
سائينءَ جي صحبت روحانيت جي رنگ ۾ رنگي ڇڏيو، سچل
سرمست جو انهن سڀني کان گهڻو ۽ گهرو اثر سندس هالڪي ۽
معتقد فقير نانڪ يوسف ۽ بيدل تي ٿيو. فقير نانڪ يوسف
سچل سرمست جو خاص خدمتگار هو، جنهن ڪري سچل
جي خاص مهرباني هن مٿان هئي. اهوئي سبب هو جو، ”نانڪ“
جو لقب به کيس سچل سرمست ڏنو. فقير نانڪ يوسف

پنهنجي ڪلام ۾ سچل سائين لاءِ نهايت عقيدت جو اظهار
ڪيو آهي. ۽ کيس مرشد، رهبر، هادي ۽ دوست سڏيو آهي.
چوي ٿو؛

دوست درازين نانڪ يوسف يار ڏٺو مون ڏولي،
نانڪ يوسف يار سچل جا آهن هٿ مٿون،
نانڪ يوسف نينهن نوازي دل درازين دوست درازي،
ديس درازين ديرا جنهن دا، مي پيتم پي در تنهن جا.

فقير قادر بخش بيدل، جنهن جي شاعريءَ تي پڻ سچل سائين
جو ڪافي گهرو اثر آهي. هن پڻ پنهنجين ڪافين ۾ ڪافي
هنڌن تي، سچل سرمست جي مستي، رندي ۽ بيباڪيءَ کي
ساراهيو آهي ۽ عقيدت جو اظهار ڪيو اٿس. بيدل فقير چوي ٿو؛

عشق جو يارو درازن ۾ عجب اسرار هو،
مست سالڪ شه سچل عاشق اتي اظهار هو.

فقير گهرام جتوئي به سچل سائين جي شاگردن ۾ پيارو
شاگرد هو. هن جي بيباڪي ۽ حق سچ واري عادت، سچل
سائينءَ کي گهڻو وڻندي هئي. هي پنهنجي مرشد سچل سائين جي
خدمت ۾ پڻ چڱو وقت رهيو، جنهن ڪري هن کي شاعراڻي
ذات ملي وئي. فقير گهرام جتوئي چوي ٿو؛

حق نه حاصل تو ڪيو، ٿيئن عشق کان آزاد ميان،
 ظاهر گهمين ٿو زمين تي، ڪيون سير ۽ سفر سوار ميان،
 ڪاغذ ڪارا ڪيڻ ڪيترا، بره بنا برباد ميان،
 ٿيئي نظارو نينهن جو، وٺ عاشق کان ارشاد ميان.

سچل سرمست جا سوانح نگار ۽ پارکو

هڪ روايت آهي ته سچل سرمست، پنهنجي آخري ڏينهن ۾،
 پنهنجن متولين، فقيرن ۽ مريدن کي سندس ڪلام آٿڻ لاءِ
 چيو. جڏهن فقيرن ۽ طالبن کيس پنهنجو ڪلام ڏيکاريو ته
 پاڻ جوش ۾ اچي ويا ۽ فرمايائون،

”انهيءَ سموري ڪلام مان هي حصو ڪڍي ساڙي ڇڏيو،
 جو ڪم عقل ماڻهو ڪٿي پلجي نه وڃن!“ پر تنهن هوندي به
 اهو چيو وڃي ٿو ته سچل سائين جو باقي بچيل ڪلام، نولڪ،
 چٽيه هزار، ڇهه سو ڇهه بيت تي مشتمل آهي، جيڪو سنڌي،
 سرائڪي، فارسي ۽ اردو ٻولي ۾ ڇپيل آهي.

سڀ کان پهريون، سچل سائين جي فارسي ڪلام جو
 ڪتاب ’ديوان آشڪارا‘ نالي مير رستم خان ڇپايو هو،
 جيڪو ڪنهن زماني ۾ سنڌ جو حاڪم هو. سنڌي،

سرائڪي ۽ اردو ڪلام سڀ کان پهرين، مرزا علي قلي، بيگ
گڏ ڪري، ڪتابي صورت ۾ ”رسالو سچل سائين“ جي نالي
چاپيو. هن رسالي جا ٻه ڀاڱا آهن، پهرين ڀاڱي ۾ ۱۳۴۰
ڪافيون ۽ ٻئي ڀاڱي ۾ سي حرفيون، بيت ۽ وحدت نامون
شامل آهن.

ماسٽر درمحمد، ماسٽر هيٺراج ۽ ٻين دوستن، سچل سائين
جي ڪلام کي سهيڙي، ”داستان وڏو رسالو سچل سائين“ جي
نالي سان ع ۱۹۱۰ ۾ شڪارپور کان پڌرو ڪيو. هن رسالي ۾
۷۲۷ سنڌي ۽ سرائڪي ڪافيون، ٻه ٽيه اڪريون سنڌي ۽ پنج
ٽيه اڪريون سرائڪي پڻ موجود آهن.

آغا غلام نبي صوفي شڪارپور جو رهاڪو هو، جنهن وقت
جي ڊپٽي ڪليڪٽر فقير وليداس جي امداد سان سچل
سائين جي ڪلام جو سٺي نموني اڀياس ڪري، ڏکين لفظن
جي معنيٰ ڪڍي، ”سچل سرمست“ جي عنوان هيٺ ڪتاب
چاپرايو. هن ڪتاب ۾ راڳ تي به ڪافي بحث ڪيل آهي. هن
رسالي ۾ ۳۹ سنڌي، ۹ سرائڪي، ۴ اردو ڪافيون ۽ ۶ فارسي
غزل آهن.

جيئن ته اسان کي خبر آهي، سچل سائين جي شاعري هر انسان

لاء آهي ۽ هر مذهب ۾ مٽي وارو ماڻهو سچل سرمست جو معتقد آهي. هڪ هندو عورت ٺاڻو فقير جا درگاه جي معتقدن مان هئي، تنهن هندستان مان ”سچل جو ڪلام عرف عاشقي الهام“ جي عنوان هيٺ، ڪتاب ڇپرائي ۱۹۵۲ع ۾ پڌرو ڪيو. هن رسالي ۾ ۷۰۰ سنڌي ۽ سرائڪي ڪافيون، ۵ سي حرفيون ۽ ۱۸۴ چونڊ بيت ڏنا ويا آهن. هن رسالي جي اها وڏي خوبي آهي، جو شعرن جي چونڊ، اڳ وارن رسالن جي ڀيٽ ۾ تمام سٺي آهي. تصوف، جيڪو سچل سائين جو مڪتب فڪر آهي، تنهن تي ڪافي ڇنڊ ڇاڙ ڪري، مصنف هڪ ضخيم مقالو تيار ڪيو آهي، جيڪو ڪتاب جي منڍ ۾ ڏنو ويو آهي.

عثمان علي انصاري صاحب، سچل سائين جي، سنڌي شعر کي گڏ ڪري، ”سچل سرمست جو سنڌي ڪلام“ جي نالي سان ترتيب ڏنو، جنهن کي پهريون ڀيرو سنڌي ادبي بورڊ ڇپرايو. هن ۾ انصاري صاحب، سچل سائين ۽ ٻين عالمن جي صوفيانه خيالن کي ڏاڍي سٺي نموني، نهايت عالمانه ۽ محققانه انداز ۾ بيان ڪيو آهي. رشيد احمد لاشاري به سچل سرمست جي ڪلام کي سهيڙي، ”سچل جو رسالو“ جي عنوان هيٺ مرتب ڪيو، جنهن ۾ سنڌي ۽ سرائڪي شاعريءَ کي گڏ ڪيو ويو آهي.

سچل سائينءَ جي سرائڪي ڪلام کي، جيڪا اهميت ۽

افاديت حاصل آهي، سا ڪنهن کان به ڳجهي ناهي. سچل سائين جي سرائڪي شاعري جي چاپ هن کان پوءِ وارن سرائڪي شاعرن تي صاف نظر اچي ٿي. جيئن خواجہ فرید سچل سائين کان ڪافي متاثر ٿيل نظر ايندو اچي ٿو. سچل سرمست جي سرائڪي ڪلام کي سوڌي سنواري، هڪ هنڌ سهيڙي، ”سچل سرمست جو سرائڪي ڪلام“ جي عنوان هيٺ، مولانا حڪيم محمد صادق رائيپوريءَ مرتب ڪيو آهي، جنهن ۾ سچل سائينءَ جو سرائڪي ڪلام، گهڻو معياري ۽ مايہ دار نظر اچي ٿو. ان کان علاوه مرتب، سچل سرمست جي حياتيءَ تي به هڪ جامع نظر به وڌي آهي، جيڪا پڻ ڪنهن حد تائين حقيقت جي بنيادن تي مشتمل آهي.

قاضي علي اڪبر درازي سچل سائينءَ جو سچو عاشق هو، جنهن پنهنجي سموري زندگي، سچل جي پيغام کي ماڻهن تائين پهچائڻ ۾ صرف ڪري ڇڏي. جن به سچل سائينءَ تي لکيو آهي، تن سڀني کان قاضي علي اڪبر درازي گهڻو لکيو آهي، جنهن سچل سائينءَ جي حياتي، شاعري ۽ طالبن تي جدا جدا ڪتاب جوڙيا آهن. هن سچل سائين جي فارسي ڪلام جو سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪري، عقيدت جو ڪليو ثبوت ڏنو آهي. ان کان علاوه چينمل پرسرام گلراجاڻي، لالچند امر ڏنومل

جڳتيائي جي ڪاوش کي به نٿو وساري سگهجي. جن جي قلم مان سچل سائينءَ تي بهترين ڪتاب نڪتا آهن. ڪلياڻ آڏواڻي، اسماعيل خواجه ۽ ڊاڪٽر عطا محمد حامي به نهايت قابل ذڪر اديب آهن، جن سچل جي ڪلام کي اجاريو آهي. ڊاڪٽر عطا محمد حامي به سچل جي شاعريءَ تي ٻين جي پيٽ ۾ تمام گهڻو لکيو آهي، جنهن جي سموري لکيل مواد کي، سنڌ جي اديبن ڪافي پسند ڪيو آهي. هن جي مرتب ڪيل ڪتاب ”منصور ثاني سچل سرمست“ جنهن ۾ سچل سائين جي حياتي ۽ فن تي مختلف عالمن جا معياري مضمون ۽ تحقيقي مقالا ڏنل آهن، جنهن کي سنڌي ادب جي شيلف ۾ خاص جڳهه ڏنل آهي.

سنڌ ڌرتيءَ جو مڃيل محقق ۽ ڄاڻو ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلو، سنڌي لغت جي صنف جو يگانو شهنسوار آهي، جنهن لوڪ ادب ۽ لغت تي ساراھ جوڳو ڪم ڪيو آهي، تنهن ٻيڻ لڳاتار چئن سالن جي مسلسل ڪوشش سان، سچل سرمست جي شعر تي ”سچل لغات“ جوڙي، جيڪا سچل سرمست يادگار ڪميٽي خيرپور پاران ڇپرائي پڌرو ڪئي وئي. سچل لغات جي کوٽ کي پورو ڪري ڊاڪٽر صاحب هڪ اهم ۽ وڏو ڪارنامو سرانجام ڏنو آهي.

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي، سچل سرمست تي هڪ نهايت ضخيم ڪتاب ”سچل جو سنيھو“ لکيو آھي. جنھن کي سنڌي ادبي بورڊ ڇپرايو آھي، جنھن ۾ سچل سرمست جي زندگي، تاريخي پس منظر، عملي ۽ ادبي ماحول ۽ سچل سرمست جي تصنيفن کي سٺي ۽ شانتي انداز ۾ پيش ڪيو ويو آھي.

ڪريم بخش خالد، پنھنجن مختلف ھنڌن تي ڇپيل اٺويھين مضمونن کي يڪجا ڪري ”سچل سائينءَ“ جي عنوان هيٺ پڻ ڪتاب ڇپايو آھي.

ان کان علاوه ڪجهه اديبن سچل سرمست تي مضمون ۽ مقالا لکيا آهن. جن جون ڪوششون ساراھ لائق آهن، تن مان محمد ابراهيم جويو، ڊاڪٽر غلام علي الانا، ڊاڪٽر اياز قادري، شيخ اياز، ڊاڪٽر نواز علي شوق، رشيد ڀٽي، ڊاڪٽر تنوير عباسي، ملڪ نديم، مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي، محمد علي حداد، ڊاڪٽر ابراهيم خليل، ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو، ڊاڪٽر غلام نبي سڌايو، ڊاڪٽر الهداد پوهيو، محسن ’چنڊ‘ ڊاڪٽر شاهنواز سوير ۽ خادم حسين عباسي قابل ذڪر آهن. سندن تحقيقي مقالن ۾ سچل سرمست جي شاعري، فن ۽ فڪر مختلف پهلون کي ظاهر ڪيو آھي.

سچل سائين جي ڪلام، فڪر ۽ پيغام کي وڌيڪ اجاگر ڪرڻ لاءِ شاھ لطيف يونيورسٽي خيرپور ۾ قائم ڪيل ”سچل چٽر“ ۽ سنڌ ثقافت کاتي طرفان قائم ڪيل ”سچل اڪيڊمي“ نهايت تحقيقي ڪم ڪري رهيون آهن.

سچل سرمست جو لاڏاڻو

سچل سائين هميشه توانو ۽ تندرست رهندو هو. زندگيءَ ۾ اگر ڪڏهن بيمار به ٿيندو هو ته دوا سان گڏ روح جي غذا يعني راڳ ضرور ٻڌندو آهو، پوءِ ستت ئي خوش ٿي ويندو هو. روايت آهي ته هڪ ڀيري سچل سائين سخت بيمار ٿي پيو. هن جي بيماريءَ جي خبر باه وانگر سڄي سنڌ ۾ پکيڙجي وئي. جيوڻي ٻائي، لاڙڪاڻي جي هڪ ڳاڻڻي هئي، جا سندس ڏاڍي معتقد هوندي هئي، تنهن کي جڏهن اها خبر پئي ته سچل سائين بستري تي بيمار پيو آهي، سا رهي نه سگهي ۽ ستت ئي سچل سائين وٽ حاضر ٿي. سچل سائين کيس ڏسي چيو، ”بسم الله، اسان جا طبيب، اسان جا حڪيم آيا.“ پوءِ جلدئي صحتياب ٿي ويو.

دنيا جي هن عظيم انسان ۽ سنڌ جي تهذيب، تاريخ ۽ تمدن جي رڪوالي شاعر جي وفات سن ۱۲۴۲ هجري مطابق ۱۸۲۷ع ۾

ٿي. پاڻ درازن ۾ مدفون آهن، جت هر سال ۱۴ رمضان المبارڪ تي عظيم الشان ميلو ۽ ادبي ميڙ ٿيندو آهي، جنهن ۾ هند ۽ سنڌ کان علاوه ٻاهرين ملڪن مان آيل اديب، شاعر، دانشور، مريد، معتقد، سچل سائين جي فڪر ۽ فن تي، مقالا ۽ مضمون پڙهندا آهن. ان سان گڏ موسيقيءَ جي محفل پڻ مڃندي آهي، جنهن ۾ ڪلاڪار ۽ فنڪار، پنهنجي سريلي آواز ۾ سچل سائين جو ڪلام پيش ڪندا آهن.

اديبن، شاعرن ۽ فنڪارن کي پنهنجي پنهنجي فن ۾، بهترين ڪم سر انجام ڏيڻ تي، سچل سرمست اڪيڊمي پاران ايوارڊ ڏنا ويندا آهن. ۽ اهڙي نموني هر سال انهن ئي تاريخن تي، سنڌ جي صوفي شاعر، ۽ سنڌي ٻوليءَ جي سرواڻ شاعر سچل سرمست کي خراج عقيدت پيش ڪيو ويندو آهي.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

سند جا سڀوت

۱. شاه عبداللطيف ڀٽائي
۲. سچل سرمست
۳. شاه عنايت شهيد
۴. مرزا قليچ بيگ
۵. جنرل هوش محمد شيدي
۶. دوله دريا خان
۷. مخدوم بلاول
۸. حيدر بخش جتوئي
۹. مولانا عبيدالله سنڌي
۱۰. دين محمد وفائي
۱۱. علامه آءِ- آءِ- قاضي
۱۲. قائد اعظم محمد علي جناح
۱۳. علامه عمر بن محمد دائود پوٽو
۱۴. پير حسام الدين شاه راشدي
۱۵. ذوالفقار علي ڀٽو

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:
انڌي ماءُ جڙيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ٻرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي گولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَن) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پَن جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پَن پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غير تجارتي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پَن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَن کي کليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وس پٽاندڙ وڌ
 کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليکڪن، ڇپائيندڙن ۽
 ڇاپيندڙن کي همٿائن. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
 کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.
 شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٺ،
 پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود
 جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇڻن ٿا؛
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهڙ ڇڻن ٿا؛

... ..

ڪالهه هيا جي **سُرخ گلن** جيئن، اڄڪلهه **نيلا پيلا** آهن؛
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اُٿي، هي بم- گولو،

جيڪي به ڪٽين، جيڪي به ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرقُ نه آ، هي بيتُ به بم جو ساٿي آ،

جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته
 ”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه
 وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ سُئل جا پَنَ سڀني کي **ڇو، ڇا ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
 پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ.“
 - اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)